

חדי־קרן, דרקונים ועופות חול
יצורי הפלא במדרש ובמדע

נתן סליפקין

חדי-קרון, דרקונים ועופות חול

יצורי הפלא במדרש ובמדע

מאנגלית: יהושע סטוקאר

Natan Slifkin
Sacred Monsters
Mysterious and Mythical Creatures of
Scripture, Talmud and Midrash

The Biblical Museum of Natural History /
Gefen Books, 2007

© כל הזכויות שמורות לנתן סליפקין, 2018
כל הזכויות בעברית שמורות לספרי מגיד, הוצאת קורן, 2018

עורכת ראשית: גילה פיין

עורכת משנה: תמי מגר, שירה פינסון

עריכה לשונית: רות צדקיה, דנה רייך

עימוד: צביה ישראלזון, עדי רובין

עיצוב העטיפה: אליהו משגב

תמונת העטיפה: Christos Georghiou, frescomovie / Shutterstock.com

ספרי מגיד, הוצאת קורן

ת"ד 4044 ירושלים 9104001

טל': 02-6330530 פקס: 02-6330534

www.maggidbooks.com

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני, או אחר כל חלק שהוא מן החומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

מסת"ב 978-1-59264-426-1 ISBN

נדפס בישראל 2018 Printed in Israel

לזכר נשמת זרח צבי בן טוביה

תוכן העניינים

ix.....	הקדמה למהדורה העברית
xv.....	מבוא התמודדות עם מפלצות
1.....	פרק א חדי־קרן במגוון צבעים
43.....	פרק ב בנות ים ואנשי פרא
75.....	פרק ג ענקים ענקיים
111.....	פרק ד גמדים זעירים
129.....	פרק ה מפלצות ימיות והלווייתן
147.....	פרק ו הנה נא בהמות
161.....	פרק ז השמיר המופלא
177.....	פרק ח אנשים דו־ראשיים ומוטאנטים אחרים
195.....	פרק ט עוף החול מן הלהבות
213.....	פרק י גריפונים מלכותיים
229.....	פרק יא הרוק המופלא
243.....	פרק יב דרקונים ושרפים מעופפים
257.....	פרק יג סוד הסלמנדרה
281.....	פרק יד אנשי אדמה ואווזי־עצים
301.....	פרק טו עכבר הבוץ
317.....	פרק טז כינת הזיעה הספונטנית
351.....	ביבליוגרפיה
369.....	אודות המחבר

הקדמה למהדורה העברית

מהדורה זו היא תרגום של ספר שנכתב במקור באנגלית. פרסום הספר גרר תגובות יוצאות דופן בקרב יהודים דוברי אנגלית בישראל ובתפוצות. אולם לפני שאתייחס לכך, ראוי לפתוח בהקדמה קצרה. גדלתי במנצ'סטר שבאנגליה, בבית יהודי אורתודוקסי. התחנכתי בבתי ספר חרדיים וכישיבות חרדיות (היהדות החרדית באנגליה שונה מזו הישראלית), ולמדתי גמרא מגיל עשר. במקביל, קיבלתי השכלה כללית רחבה, מה שנחשב לנורמה במערכת החינוך האנגלית, כולל בבתי ספר חרדיים רבים. יתר על כן, אבי זצ"ל היה מדען יוצא דופן שהתמחה בפזיקה אך התעסק גם בכימיה ובמתמטיקה. מגיל צעיר גיליתי התעניינות רבה בזואולוגיה. קראתי כל מה שיכולתי למצוא על הנושא והיה לי מגוון רחב של בעלי חיים אקזוטיים לצורך מחקר. אחרי התיכון, כשעליתי לישראל ללמוד בישיבות חרדיות, נעשיתי סקרן ומוטרד כשנתקלתי בגמרא באזכורים של יצורים משונים ותופעות זואולוגיות מוזרות. הלווייתן הענק שצאצאיו עשויים להשמיד את העולם, הפניקס שחי לנצח, הסלמנדרה הנולדת מתוך האש ועכברים שנוצרים מעפר, הם רק חלק מרשימת היצורים המופלאים שבהם נתקל לומד הגמרא. האם חז"ל תיארו יצורים אמתיים? הייתכן כי יצורים שכאלה קיימים במציאות?

כמו רבים העומדים בפני שאלות אלו, לא קיבלתי תשובות מספקות מרבתי בשיבה. כילדים, הם עצמם התחנכו על הדעה כי מדובר ביצורים אמתיים, והניחו שאמונה זו מבוססת על מסורת יהודית בלתי-מעוררת. לא היה להם רקע מדעי מבוסס, לכן הם לא התקשו להאמין כי יצורים שכאלה אכן קיימים בפועל. שאלותיי עוררו אצלם תגובה מיידית של חוסר נוחות והם אף גערו בי על כך ששאלתי אותם. אך לא התייאשתי והמשכתי לחפש תשובות. למזלי, זכיתי להכיר את הרב אריה כרמל זצ"ל, תלמידו של הגאון רבי אליהו דסלר ועורך ספרו **מכתב מאליהו**. ממנו למדתי גישה רציונלית לנושאים אלו. נוסף על כך, נחשפתי למספר מקורות מוכרים פחות אך משמעותיים מאוד הדנים בנושאים אלו, כגון כתביהם של הרמב"ם ובנו, רבנו אברהם, ומספר מכתבים חשובים של הרב שמשון רפאל הירש. בהמשך גיליתי כי מדובר באסכולה מחשבתית שלמה, בת מאות רבות של שנים, שמקובל לכנותה הגישה הרציונליסטית. דעת הרבנים החשובים המצדדים בגישה זו היא כי למפעל המדעי חשיבות רבה והוא מסוגל לחשוף אמתות בנוגע ליקום, כולל את דבר חוסר קיומם של יצורים או תופעות מסוימות. לפיכך, יש להבין רבים מהתיאורים התלמודיים על יצורים ותופעות שכאלה בתור מטפורות. נוסף על כך, נטען כי תיאורים שאכן נאמרו במחשבה שמדובר בתופעה אמיתית או יצור אמתי, מבוססים על אמונות עתיקות אודות עולם הטבע ולא על תורה למשה מסיני. אולם למרבה הצער, על אף רשימת הרבנים החשובים המצדדים בה, גישה זו אינה מוכרת כלל בעולם הישיבות החרדיות.

לימים פרסמתי ספר בשם **יצורים מסתוריים** (Mysterious Creatures) שעסק בנושאים אלו. מספר שנים לאחר מכן יצאה לאור מהדורה מעודכנת ומורחבת של הספר, **מפלצות קדושות** (Sacred Monsters). הצגתי בו את כל מגוון הגישות, כולל זו המתעקשת להבין ולקבל באופן מילולי כל קביעה תלמודית, וכן את הגישה הרציונליסטית, שבה צידדתי אני עצמי. הספר זכה להסכמות ולתשבחות מפי רבנים חשובים בעולם האורתודוקסי הדובר אנגלית. בהסכמות הם ציינו כי אף שהגישה המוצגת בספר אינה מקובלת בישיבות החרדיות,

הקדמה למהדורה העברית

בכל זאת היא מבוססת על סמכויות תורניות שאין לפקפק בהן. נוסף על כך, הם הכירו בחשיבות הרבה של גישה זו עבור אנשים העומדים בפני בעיות אלה.

הספר התקבל היטב. הוצפתי במבול של מכתבים מאנשים שגם הם הוטרדו מן הבעיות הללו ונדהמו לגלות כי סמכויות תורניות חשובות במסורת היהודית נתנו לגיטימציה לגישה הרציונליסטית. הספר זכה לפופולריות בפרט בקרב קוראים צעירים (והוריהם), שהניחו שהגמרא היא דלה בהשוואה לעולם המופלא של הארי פוטר, ונושא יוצא דופן זה עורר בהם את הסקרנות והרצון ללמוד עוד. בהמשך פרסמתי שני ספרים נוספים שעסקו בנושאים אחרים של תורה ומדע; אחד על גיל היקום והתפתחות החיים ואחד על רשימת בעלי החיים הטהורים המופיעה בתורה לאור הזואולוגיה המודרנית.

במשך מספר שנים קיבלתי בקשות לפרסם את ספריי בעברית. החלטתי להתחיל בספר זה משלוש סיבות. ראשית, הוא עוסק בנושאים שעשויים לעניין את קהל הקוראים הרחב ביותר, אם זה בני-עשרה השבויים בקסמי ספרות הפנטזיה הפופולרית או תלמידים ומלומדים שהסתקרנו בנוגע לתיאורי היצורים הללו בספרות חז"ל. שנית, בישראל ישנם רבים המתמודדים עם הסתירות בין תורה למדע ורוב הספרות הפופולרית הקיימת בנושא משקפת גישה אנטי-רציונלית קיצונית. שלישית, היחס לסתירה בין תורה למדע שנוי במחלוקת עמוקה בין אסכולות מחשבתיות במשך מאות בשנים. לפיכך, הספר עשוי לאפשר לאנשים להבין כי קיימת היסטוריה ארוכה של גישות שונות לנושאים אלו. חשוב שנדאג לשמר את הגישה הרציונליסטית, כדי שלא נאבד חלק משמעותי ממסורת המחשבה היהודית וכדי לוודא שהיא תהיה נגישה לאנשים הרבים הזקוקים לה כדי להישאר בעלי אמונה.

הספר פותח בסקירה מתודולוגית, המציגה את מגוון הגישות האפשריות ביחס לסתירות בין חז"ל למדע. יש קוראים שיעדיפו לדלג ישיר לחלק העיקרי של הספר העוסק במגוון היצורים המיתולוגיים המוזכרים במקרא, בתלמוד ובמדרש. הפרק האחרון עוסק במקרים שיש להם פוטנציאל להשלכות הלכתיות – אולם, כפי שאדגים, אין

הכרח כי לאמונותיהם של חז"ל בנוגע לעולם הטבע תהיה השלכה כלשהי על ההלכה בפועל.

דברי תודה

בשבח והודיה לבורא אני מציג חיבור זה לפני הקהל הרחב. הוא שסיפק לי את ההשראה, היכולת והמשאבים לכתוב ולפרסם. אני תפילה כי ברכה זו תימשך.

יש אנשים רבים שאני מכיר להם תודה על עזרתם בכתובת חיבור זה. הרב אריה כרמל, יהי זכרו ברוך, חנך אותי בגישה לנושאים אלו. מספר תלמידי חכמים נכבדים עברו על כתב היד או על חלקים ממנו והציעו לי הערות ותיקונים חשובים, ואלו הם: הרב יצחק אדלרשטיין, הרב חיים אייזן, הרב מרדכי קורנפלד, הרב ד"ר יהודה לוי והרב מאיר טרייבן. כמו כן תרמו לי הרב ג'וש וקסמן, דוד סידני, הרב ד"ר אדוארד רייכמן, הרב ידידיה בראונר, הרב נתנאל ניומן והרב גיל סטודנט. בפרט אני מכיר תודה לבריינה אפשטיין מאוניברסיטת בראיילן על עזרתה הרבה במציאת מקורות ביבליוגרפיים. ד"ר אפרים ניסן, מומחה לפולקלור יהודי, תרם תיקונים רבים והצעות מועילות.

המהדורה העברית תורגמה מאנגלית ביד אמן על ידי ד"ר יהושע סטוקאר. נוסף על כך אודה לידל ניוורת' על הערותיו המועילות בנוגע לתרגום, ולצוות הוצאת מגיד: העורכת הראשית גילה פייך, עורכות המשנה תמי מגר ושירה פינסון, העורכות רותי צדקיה ודנה רייך ועוזרי המחקר אלי דיוויס, מיה המברגר ואלכסנדר יעקב ציקין.

אבי היקר, פרופ' מיכאל סליפקין זצ"ל, נפטר במהלך ההכנה לדפוס של המהדורה המקורית של ספר זה. ספר זה מוקדש לעילוי נשמתו וקשור אליו במספר דרכים. הוריי היו הגורם הראשון לכתובת ספר זה; כשהייתי ילד בן עשר הם קנו לי ספר על חיות אגדיות ויצורים קריפטוזואולוגיים והציתו את הסקרנות שלי בתחום. כמדען בעל רוחב ידיעות עצום, אבי הוקסם מהנושא וכן מן התחום הרחב יותר של תורה ומדע; קיימנו שיחות רבות בנושאים הללו. בשלבים האחרונים של

הקדמה למהדורה העברית

מחלתו בייליתי שעות רבות ליד מיטתו בכתיבת הטיוטה וקראתי לו קטעים ממנה. אני מקווה כי ספר זה מהווה מצבת זיכרון ראויה עבורו. חמי וחמותי, לי ואן סמסון, היו לי מקור תמיכה והתלהבות. כולי צער על פטירתה הפתאומית של חמותי. לבסוף, אשתי היקרה טלי הייתה לי מקור בלתי־נדלה של כוח וחיזוק בכתיבת ספר זה בפרט ובעיסוקיי בכלל. אנו נהנים משפע ברכה בגידול ילדינו תקווה, שמחה, מיכאלה, חביבה ומנחם־אשר.

נתן סליפקין

א' תמוז התשע"ח

מבוא

התמודדות עם מפלצות

מגוון גישות

הספרות היהודית התורנית עוסקת בעיקר בענייני הלכה ומחשבה, בדרך כלל ללא קשר לזואולוגיה או לשום סוג מדע אחר. אולם, פה ושם מפוזרים אזכורים של יצורים מופלאים, בהם חד־קרן, ענקים, בנות ים, גריפונים, רוק, פניקס ויצורים מופלאים אחרים; חלקם בפסוקי המקרא, אחרים בתלמוד ובמדרשי חז"ל. בעבר האמונה הרווחת קיבלה את דבר קיומם של יצורים כאלו כעובדה מוגמרת, אך בעיניים המודרניות של קוראים רבים הם נתפסים כאגדות בלבד. אם כן, כיצד עלינו להתייחס לאזכורם של יצורים כאלו במסורת ישראל?

חשוב להתייחס לנושא זה מכמה סיבות. ראשית, הוא עשוי לעורר עניין בלימוד התורה. עבור אמריקנים רבים, המהדורה האנגלית של ספר זה עוררה עניין בלימוד תורה, על ידי גישור בין העולם היבש לעתים של ההלכה והתלמוד לעולם המופלא של הארי פוטר. אולם, מטרת ספר זה אינה רק לשכנע בני נוער כי התלמוד והמדרש שווים התעניינות. חשוב לדון ביצורים אלו מאותה סיבה שחז"ל והתלמוד דנו בהם – משום שגם הם חלק מהתורה. התורה

אינה רק היסטוריה, טקסים דתיים והלכות, היא תחום לימוד רחב מאוד הכולל נושאים רבים ומגוונים. חלקים מסוימים שלה יותר פופולריים או רלוונטיים אך אל לנו להזניח את האחרים. ההקשרים שבהם בעלי החיים בספר זה נידונו בספרות היהודית הקלסית הם מגוונים: היסטוריה יהודית, פילוסופיה והלכה.

אך ההצדקה החשובה ביותר לספר מסוג זה היא ההתייחסות לסתירות בין חז"ל למדע. כשאנשים נחשפים לאזכורים של חיות מיסטיות בתלמוד, הם עלולים להישאר עם שאלות מציקות או אפילו עם משבר אמוני קשה. האם יצורים כאלה התקיימו באמת? האם חז"ל באמת האמינו בהם? כיצד עלינו להבין את דבריהם? לעתים קרובות, תלמידים המעלים שאלות מסוג זה נתקלים ביחס מזלזל מצד המורים שלהם. התוצאה היא הרגשת דה־לגיטימציה שעלולה לגרום נזק רב. חשוב שמורים ותלמידים יהיו מודעים למגוון הרחב של הגישות שהוצעו על ידי חכמי התורה במשך הדורות.

מן העבר ועד ימינו, חכמי התורה נקטו מגוון גישות לפתרון בעיות כאלו. בפרק זה נבחן את מגוון הגישות הללו. חשוב להבין, כי אין הכרח להיצמד לשיטה אחת בלבד; בכל מקרה לגופו ניתן לאמץ את הגישה המתאימה ביותר לפתרון הקושי המסוים.

1. להישאר בקושיה

האפשרות הפשוטה היא להודות שאנחנו בורים. עם כמות הידע והניסיון המוגבלים שלנו, בלתי־אפשרי לצפות כי נפתור את כל הקשיים בתלמוד. עברכם הנאמן נותר עם שאלות וקשיים רבים, גם בנושאים הנוגעים לספר זה, וגם ברבים אחרים. פעמים רבות התשובה הכנה, המדויקת והמתאימה ביותר היא להודות בעובדה כי פשוט אין לנו פתרון, ולהשלים עמה.

בעידן הסיפוק המידי שאנו חיים בו, אנשים רוצים לקבל תשובות לכל שאלותיהם, ועדיף בכפית. למרבה הצער, החיים אינם מתנהלים כך. לא משנה מי אנחנו, לעולם לא תהיינה בידינו כל התשובות. במקרים כאלה יש לזכור את הפתגם היידישאי "מקושיות

לא מתים" ("פון קושיות שטארבט מען נישט"). בעל הפתגם ממליץ לנו לא להילחץ יתר על המידה כשאנחנו לא מוצאים תשובות לכל השאלות.

אין מערכת מחשבתית החפה לגמרי מקשיים. הידע האנושי לעולם יהיה מוגבל. גם בפיזיקה המודרנית ישנן שאלות רבות שנותרו ללא מענה; ובכל זאת היא אינה קורסת אלא עומדת תקפה. חכמת התורה הוכיחה את עצמה במשך אלפי שנים; אנו יכולים להיות בטוחים, כי הפתרונות לשאלות שלנו אכן קיימים.

בתלמוד מסופר, כי אפילו משה רבנו נותר ללא מענה לגבי השאלה הקשה מכולן: למה דברים רעים קורים לאנשים טובים? משה שאל את ה' עצמו, אך לא נענה. הספרות התלמודית מלאה בשאלות ללא תשובות, סוגיות המסתיימות במסקנה "תיקו".¹ יש המפרשים את המילה כראשי תיבות של "תשבי יתרץ קושיות ובעיות". בימינו רבים מעדיפים לצדד בגישה זו, ונמנעים מלספק פתרונות לסתירות בין התלמוד למדע:

הש"ס הוא ידע המבוסס על אמונה. כשאנו עומדים בפני השאלות הקשות ביותר, איננו בוחרים במוצא הקל. אנו מעדיפים לחכות לבואו של אליהו! מדוע שנסתפק בפתרון דחוק, כשבעתיד נוכל לקבל תשובה מהימנה? תיקו הוא התשובה! גמדי הדור שלנו לא יצליחו לערער על האמת העולה מקבריהם של ענקי החכמה והטהרה, אביי ורבא.²

1. התלמוד (בבא מציעא יג ע"א) מתייחס לדבריו האחרונים של אדם גוסס בתור "דיתיקי", מילה המפורשת על פי רש"י כהרכב של המילים הארמיות "פה תהא קאי" – בעברית "זאת תקום"; פירוש דומה ניתן על ידי בעל מוסף הערוך. אחרים קושרים אותה למילה הארמית המציינת פעולת שקילה, כלומר המצב שקול; לפי פירוש זה לא חסר לנו מידע לפתרון הספק, אלא באופן עקרוני אין לנו אפשרות להכריע בין שתי השיטות, והמצב נשאר בתיקו.
2. מתוך דבריו של הרב מתתיהו שלמון בסיום ה"11 של מחזור הדרך היומי. הופיע בעיתון משפחה (ארצות הברית), 3 בספטמבר 2005.

מגבלות גישה זו

לגישה זו מקום חשוב בלימוד התורה, אך במקרים רבים משתמשים בה שימוש קלוקל ושגוי. ברור כי לכל אחד שמורה הזכות לאמץ גישה זו כלפי עצמו, בכל עת שיחפוץ; אך בלתי־סביר לדרוש מאחרים תמיד לקבלה. לעתים קרובות מדי משתמשים בגישה כזו כאמצעי לטאטא שאלות חשובות מתחת לשטיח, אף שרבים וטובים כבר סיפקו להן תשובות.

למחנך שאינו מעריך חשיבות של שאלה, או שאינו יודע או אינו חש בנוח עם תשובות אפשריות, קל לנופף בפתגם "מקושיות לא מתים". אך עבור השואל, שאלות כמו אלה שאנו נדון בהן מעמידות את הדת עצמה למבחן. כשרב מזלזל בספקות תלמידו ועונה לו "מקושיות לא מתים", התלמיד עלול לחשוך (לעתים בצדק) שהרב אינו מודע לחומרת הבעיה, או שאינו מוכן להתמודד עם ההשלכות שלה.

השימוש בפתרון "מקושיות לא מתים" טומן בחובו סכנות חמורות ויש להימנע ממנו ככל שניתן. ככלל, גדולי הדורות לא נקטו גישה זו כלפי אנשים שנאבקו עם קושיות באמונה. כשהרמב"ם עמד בפני אותם שהתקשו בשאלות שהעלתה הפילוסופיה האריסטוטלית, הוא לא ענה "מקושיות לא מתים". להפך, הוא עבד קשה וכתב את ספרו מורה הנבוכים וסיפק תשובות ככל שיכול – אף שתשובות אלו אינן מקובלות בחוגים רבים ביהדות.

ההימנעות מ"תשובות לא מושלמות" בכל מחיר טומנת בחובה סכנות משלה. לעתים קרובות מדי "מקושיות לא מתים" כולל גם רמז סמוי אל השואל, כי השאלה עצמה לא הייתה במקום. דווקא ההימנעות מהתמודדות עם שאלות עלולה להוביל למשבר אמוני, כפי שמסביר רבי יהודה ליווא מפראג, המהר"ל:

אין ראוי להרחיק שום דבר המתנגד אל דעתו לאהבת החקירה וידיעה. וכפרט אותו שלא כוון לקנתר רק להגיד האמונה אשר אתו, אף אם הדברים הם נגד אמונתו ודתו אין לומר אליו אל

תדבר ותסתום דברי פיך, שא"כ לא יהיה בירור הדת. ואדרבה דבר כמו זה אומרים תדבר ככל חפצך וכל אשר אתה רוצה וחפץ לומר, ולא תאמר אם היה אפשר לי לדבר הייתי מדבר יותר, כי אם עושה זה שסותם את פיו שלא ידבר זה הוא מורה על חולשת הדת כמו שאמרנו. ולכך דבר זה הפך מה שחושבים קצת בני אדם, כי חושבים כאשר אין רשאי לדבר על הדת הוא חזוק הדת ותוקף שלו, ואין זה כך כי העלם דברי המתנגד בדת אין זה רק בטול וחולשת הדת, כאשר אומרים סגור פיך מלדבר.³

המהר"ל עצמו התקיף בחריפות את רבי עזריה דה־רוסי על התשובות שנתן לקשיים בתלמוד, שלדעת מהר"ל לא ניתן היה לקבלן. אבל – וזאת הנקודה שרבים מפספסים – המהר"ל סיפק תשובות חלופיות! הוא לא פטר את השאלות ואת השואלים בלא כלום.

כמובן, החשיבות שיש למתן תשובות אינה מצדיקה כל סוג תשובה שהוא; איננו יכולים להתפשר על יושרת התורה. לעתים גם תשובות לגיטימיות מצריכות הסתגלות קשה, שיכולה לטמון בחובה סיכונים מסוימים. יש מקרים שבהם יש להציג את התשובות רק בפני אלו שהשאלות מקשות עליהם באמת ובתמים. אולם, במקרים שהתשובות כבר ניתנו על ידי גדולי תורה מוסמכים, אל לנו להתעקש על כך שהשואל יישאר בלא מענה.

2. שגיאות בפרשנות ובהבנה

אחד הפתרונות האפשריים למקרים שבהם המקרא או התלמוד מתארים יצור שאינו קיים הוא, כי הבנו את הכתוב באופן שגוי. ייתכן שפירשנו חלק מהמילים לא כשורה, או שהתרגום שבו השתמשנו מכיל מטען שאינו קיים במקור.

3. מהר"ל, באר הגולה ז.

דוגמה: הבסיליסק

לפי האגדות, לבסיליסק גוף של נחש, ראש וכנפיים של תרנגול, שתיים עד שמונה רגלי ציפור וכוח להרוג אנשים במבט בלבד. על פי מספר תרגומים לתנ"ך, הבסיליסק, המכונה לעתים קוקאטריס, מוזכר בכמה פסוקים:

אֵל תִּשְׂמַחִי פְּלִשְׁתַּת כְּלָהּ; כִּי נִשְׁבַּר שֵׁבֶט מִכָּהּ; כִּי מִשָּׂרֵשׁ נָחַשׁ יֵצֵא
צָפַע, וּפְרִיּוֹ שָׂרָף מְעוֹפֵף.

Rejoice not thou, whole Palestina, because the rod of him that smote thee is broken; for out of the serpent's root shall come forth a cockatrice, and his fruit shall be a fiery flying serpent.⁴

על פי חוקרים אחדים, זוהי עדות לאזכור יצור מיתולוגי בתנ"ך. אולם, בתרגום נכון, פסוקים אלו מתייחסים לנחשים ארסיים בלבד, כמו שנראה בהמשך לגבי דרקונים. אולי מקור הטעות הוא שבדורות קדומים השתמשו בשם בסיליסק עבור נחשים ארסיים. רק מאוחר יותר, בימי הביניים, הבסיליסק עבר מטמורפוזה דרמטית והפך למפלצת מופלאה. היצור המיתולוגי שאמור להופיע במקרא אינו אלא שגיאה בתרגום.

מגבלות גישה זו

במקרים רבים, ברור כי גישה זו אכן מתאימה ופותרת את הקושי על נקלה. אולם, יש מקרים שבהם קשה או בלתי־סביר להניח כי הבנו לא נכון את דברי חז"ל, במיוחד כשהפירוש המקובל ניתן על ידי פרשנים קדומים ומוסמכים. במקרים כאלה נזדקק לפתרונות אחרים.

4. ישעיהו י"ד, כט, בתרגום המלך ג'יימס. ראו גם תרגום זה לישעיהו י"א, ח; נ"ט, ה וירמיהו ח', יז.

3. מטפורה, מטפיזיקה וגוזמאות

גישה חשובה מאוד להבנת תיאורים מופלאים בתלמוד ובמדרש היא להכיר בכך שלפי רבים מן המפרשים, אין להבין תמיד את דברי התלמוד בצורה מילולית. אף כי נראה שהראשונים באשכנז (צפון צרפת וגרמניה) החזיקו בדעה כי יש להבין את כל קביעות התלמוד באופן מילולי,⁵ הראשונים שחיו בספרד סברו כי אין להבין באופן מילולי רבים מקטעי האגדתא (החלקים שאינם הלכתיים) בתלמוד.

בתוך גישה זו יש מספר אפשרויות. הראשונים (חכמי ימי הביניים) פירשו את האגדות כמטפורות ומשלים. הרמב"ם, שהגדיר סוגים שונים של התייחסות לדברי האגדה בתלמוד, מבקר באופן חריף את הגישה המבינה את הקביעות המזורות של חז"ל באופן מילולי. לפי הרמב"ם הגישה הנכונה היא כזו:

והכת השלישית... הם האנשים שנתבררה אצלם גדולת החכמים וטוב תבונתם במה שנמצא בכלל דבריהם דברים המראים על ענינים אמתיים מאד... וגם נתברר אצלם מניעת הנמנעות ומציאות מחוייב המציאות, וידעו שהם, עליהם השלום, לא דברו דברי הבאי, ונתברר אצלם שיש בדבריהם פשט וסוד, ושכל מה שאמרו מדברים שהם בלתי אפשריים אין דבריהם בכך אלא על דרך החידה והמשל, וכך הוא דרך החכמים הגדולים...⁶

5. "המכתב הפולמוסי היחיד ששרד מבית מדרשם של האנטי-רציונליסטים הצרפתיים מזהה פרשנות שאינה מילולית עם דחיית הכתוב". Bernard Septimus, *Hispano-Jewish Culture in Transition: The Career and Controversies of Ramah* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1982). ספטימוס מצטט כתב יד המובא בציון 34 (1969), עמ' 139. ראו גם Eric Lawee, "The Reception of Rashi's Commentary on the Torah in Spain: The Case of Adam's Mating with the Animals," *The Jewish Quarterly Review*, vol. 97, no. 1, Winter 2007, pp. 33-66.

6. פירוש המשניות לרמב"ם, ההקדמה לפרק חלק.

לעומת זאת, המהר"ל חידש גישה לא-מילולית שונה: הרעיון כי האגדות אינן מתייחסות למציאות פיזית אלא למציאות מטפיזית. אנו נבחן דוגמה לגישה זו בכרך העוסק בענקים.

סוג נוסף של גישת פרשנות לא-מילולית לדברי חז"ל הוא ההכרה בכך שלפעמים הם השתמשו בגוזמאות. רבי ישעיה די-טראני האחרון (ריא"ז, 1235-1300) מתאר שלוש קטגוריות של אגדות מוזרות.⁷ קטגוריה אחת היא אגדות המתארות מעשי נסים שקרו לצדיקים. קטגוריה שנייה היא שימוש בפסוקים מן התנ"ך שמטרתו אינה לתאר את המציאות העובדתית אלא לספק תובנות עמוקות יותר. הקטגוריה השלישית שמתאר ריא"ז היא תיאורים המשתמשים בגוזמאות. הגוזמאות נועדו כנראה לשם האפקט הדרמטי שלהן או כדי לתפוס את תשומת לבם של הקוראים.

רבי שלמה בן אדרת (הרשב"א, 1235-1310) משלב יחד את רעיון המטפורה ורעיון הגוזמאות. הוא כותב כי חכם עשוי היה לשלב בדרשתו תיאור מופלא כלשהו כדי לדאוג שאנשים לא יירדמו.⁸ התיאורים המופלאים עצמם הם בעצם מטפורות, אך הסיבה שהם נבחרו על פני הצגת הדברים באופן ישיר היא כדי לעורר את עניינם של התלמידים השומעים.⁹

דוגמה: הצפרדע הגדולה בעולם

צפרדעים קיימות במגוון גדלים וצורות. הגדולה שבהן היא צפרדע גליית האפריקנית; דו-חיי מפלצתי זה גדל עד אורך של 66 ס"מ (כשרגליו מתוחות לאחור) ועד משקל של 4.5 ק"ג. אך אפילו היא אינה מתקרבת לגודל הצפרדע המתוארת בתלמוד:

ואמר רבה בר בר חנה לדידי חזיא לי ההיא אקרוקתא, דהויה כי אקרא דהגרוניא. ואקרא דהגרוניא כמה הויה? שתין בתי. אתא

7. ריא"ז, מבוא לפרק חלק של מסכת סנהדרין.

8. רשב"א, פירושי אגדות על ברכות נד ע"ב.

9. להרחבה ראו רבי צבי הירש חיות, מבוא התלמוד, פרק כו.

תנינא, בלעה. אתא פושקנצא, ובלעה לתנינא, וסליק יתיב באילנא. תא חזי כמה נפיש חיליה דאילנא. אמר רב פפא בר שמואל אי לא הואי התם, לא הימני. [תרגום: אמר רבה בנו של בר חנה, ראיתי בעצמי צפרדע שהייתה גדולה כאקרא הגרוניא (עיר מסוימת). וכמה גדולה אקרא הגרוניא? שישים בתים. בא נחש ובלע את הצפרדע. בא עורב ובלע את הנחש והלך וישב על העץ. בוא וראה כמה גדול כוחו של העץ. אמר רב פפא בנו של שמואל: אם לא הייתי שם, לא הייתי מאמין.] (בבא בתרא עג ע"ב)

הבנה מילולית של הקטע תטען שהתקיימה צפרדע באורך העולה על מאה מטרים. נחש שהיה מסוגל לבלוע צפרדע כזו צריך להגיע לאורך של מספר קילומטרים. העורב שבלע את הנחש עולה על כל דמיון, והעץ עליו התיישב היה מטפס מעל לעננים. הערתו של רב פפא בר שמואל כי לא היה מאמין לרבה בר בר חנה אילולי ראה זאת בעצמו, צריכה להוביל אותנו דווקא למסקנה כי אין לנו להאמין לסיפור, מאחר שאנחנו לא היינו שם בעצמנו!

נראה כי סיפור תלמודי זה נועד לשמש משל ללמד מוסר השכל והוא אינו מהווה תיאור מילולי של יצורי ענק.¹⁰ חוסר הסבירות של ההבנה המילולית אינה הסיבה היחידה המובילה למסקנה זו. הסבר מעמיק יותר הוא, כי התלמוד אינו גרסה עתיקה לספר השיאים של גינס. מדובר בחלק מן התורה, ספר חוק ולימוד, ולא אוסף רשומות של היצורים הגדולים בהיסטוריה.

אם כן, אין זו הפתעה לגלות כי הגאון מווילנה פירש את הסיפור כמעביר מסר חשוב בנוגע ללימוד התורה. הצפרדע המקרקרת תמידית

10. בפירושו לסיפור הראשון מסיפורי רבה בר בר חנה, מהרש"א כנראה מתייחס לכולם, כשהוא אומר שהסיפורים אמתיים הן ברובד המילולי הן ברובד העמוק; הוא מציין כי יורדי ים אכן רואים במסעותיהם דברים מוזרים ומופלאים. רשב"ם מפרש באופן דומה. אולם, סביר כי אילו פרשנים אלו חיו היום והחזיקו בידע הנוכחי על עולם הטבע, הם לא היו מפרשים את הסיפורים כך. כך גם בדברי הרב משה פיינשטיין, אגרות משה, חושן משפט, כרך ב, עג, ד, עמ' 308, לגבי הרשב"א שהיה משנה את דעותיו בנוגע לטרפות אילו חי כיום.

מסמלת את החכם, לומד התורה המתמיד. גודלה שישים בתים, סמל לשישים מסכתות המשנה. כל הבתים נמצאים בעיר אחת, סמל ליראת שמים המקיפה את כל תחומי הלימוד של החכם. הנחש הבולע את הצפרדע מסמל את קושי הפרנסה המאיים לבלוע את החכם. העורב מסמל ביטחון בה', שיעזור להתגבר על הנחש. העץ, שעליו יושב העורב, הוא סמל לפרנסה שה' מספק כעזרה. רבה בר בר חנה מציין את עוצמתה האדירה של העזרה. רב פפא בר שמואל שהגיע מבבל, שם העשירים עזרו פחות, אומר כי לא היה מאמין עד כמה עשירי ארץ ישראל מפרנסים את החכמים, אילולי ראה זאת בעצמו.¹¹

בפירוש אחר המהר"ל אומר כי הצפרדע, הנחש והציפור מסמלים יסודות גשמיים שונים של העולם הזה, ולכל אחד מהם מקום משלו בסדר הבריאה.¹² קיימים פירושים רבים נוספים, אך כולם מבוססים על ההבנה כי הסיפור הוא בעצם משל.¹³

מגבלות גישה זו

התועלת בגישה זו ברורה: היא מאפשרת לנו להחזיק ברעה כי גם חז"ל וגם המדע, שניהם צודקים. במקרים רבים גישה זו מתאימה ללא ספק, והרבה מהיצורים המופלאים הנידונים בספר זה מהווים דוגמאות לכך. החיסרון בגישה זו הוא שאנו מוגבלים ביכולת ליישם אותה. לעתים פרשנים רבים סבורים כי דברי חז"ל מכוונים להבנה בצורה מילולית. לא אחת, קשה לקבל כי הדברים לא נאמרו כפשוטם, כגון כאשר הם נאמרים בקשר לדיון הלכתי. אף שיש שהחזיקו בגישה אלגורית גם במקרים כאלה, תהיה זו היתממות להניח כי זאת הייתה כוונתם המקורית של חז"ל. נראה כי פירושים כאלה יוצרים רובר של משמעות עמוקה יותר משהם חושפים אותו.

11. להסבר מלא של פירוש הגר"א ראו ספרו של הרב אהרן פלדמן, *The Juggler and the King* (Jerusalem: Feldheim Publishers, 1990).

12. מהר"ל, באר הגולה. הפירוש מוסבר היטב בספרו של הרב יצחק אדלרשטיין, מהר"ל: באר הגולה (אנגלית).

13. ראו עקידת יצחק כד, ויערות דבש ב, טז.

4. שינויים בטבע

בימי הביניים הוצגה גישה נוספת להתמודדות עם הפער בין דברי התלמוד לעולם הטבע, כפי שהוא נתפס בתקופה זו. הטענה היא כי המציאות הטבעית של העולם עברה שינוי מאז תקופת חז"ל. על פי טענה זו, המכונה "נשתנה הטבע", גם חז"ל וגם המדענים המודרניים צודקים; הם פשוט מתארים את העולם בתקופות שונות בהיסטוריה.

דוגמה: לידת בעל חיים

המקור העיקרי לגישה זו מגיע מהלכה בתלמוד לגבי הגיל המוקדם ביותר שבו בקר וחמורים מסוגלים להמליט. חשוב להגדיר גיל זה במדויק משום שהוולד הראשון של בהמות אלו עובר לבעלות הכוהן; לכן, כאשר יהודי קונה בהמה מגוי, עליו לברר אם ייתכן שכבר המליטה. אם לא, אזי הוולד הראשון שהבהמה תמליט אצלו צריך לעבור לכוהן. התלמוד פוסק כי אם הבהמה עוד לא בת שלוש שנים, ודאי שהוולד הראשון שנולד שייך לכוהן. תוספות מעירים כי נתון זה עומד בסתירה לעובדות שהיו ידועות בזמנם:

פירוש, דקורם שלש ודאי לא ילדה. ויש לתמוה, דהא מעשה בכל יום דפרה בת שתי שנים יולדת? ויש לומר, דודאי עתה נשתנה העת מכמו שהיה בדורות הראשונים...¹⁴

במקרה של אירוע כל כך מוכר ושגרת, לא סביר להניח כי הייתה טעות בתצפיות על עולם הטבע. כנראה הטבע עצמו הוא שהשתנה במשך הדורות.

14. תוספות לעבודה זרה כר ע"ב, ד"ה פרה וחמור. לדוגמאות נוספות ראו תוספות ליומא עז ע"ב, ד"ה משום שבטא, ותוספות למועד קטן יא ע"א, ד"ה כורא.

מגבלות גישה זו

מספר גדולי תורה מציינים כי יש להשתמש בגישה זו רק כמוצא אחרון.¹⁵ יתרונה הברור של הגישה הוא כי אין צורך להגיד שמישהו טועה, אך יכולת היישום שלה מוגבלת ביותר. השינויים בטבע שמוזכרים אצל חכמי ימי הביניים קשורים לפיזיולוגיה או ליכולות של אורגניזמים ביולוגיים קיימים ומוכרים. מדובר בסוג שינויים מסדר גודל קטן שאותו אנו מכירים גם מימינו, כגון הגידול המתמיד בגובה הממוצע של בני האדם, או חרקים המפתחים חסינות לחומרי הדברה; אין מדובר בשינויים בסדר היסודי של הטבע. אך האפשרות שיתקיימו יצורים (שבהם נדון להלן) כדוגמת הסלמנדרה הנבראת מן האש, בנות הים שחציין אדם וחציין דגים או בעלי חיים הגדלים מצמחים, מנוגדת ליסודות הבסיסיים ביותר של הביולוגיה. יש גבול ליכולתו של הטבע להשתנות ללא התערבות נסית.¹⁶

הגישות שתוארו לעיל מאפשרות להחזיק בדעה כי חז"ל לא אמרו דבר שאינו תואם את המדע המודרני. אך לעתים ייתכן שאף אחת מהגישות אינה מתאימה. נניח שמובטח לנו כי המושגים הוכנו כהלכה (כגון שיש מסורת מבוססת לגבי הפירוש); ונראה בלתי־סביר להניח שמדובר במשל; וכי בלתי־אפשרי לדמיין שינוי בטבע שיאפשר קיום יצור כזה. במקרה כזה, עלינו לבחור אחת משתי הגישות הבאות.

5. קבלה מלאה של דברי חז"ל

חלק מהראשונים והרבה מהאחרונים סבורים כי יש לקבל את דברי חז"ל תמיד, גם באמרותיהם לגבי עולם הטבע, ואפילו כשקשה לנו

15. שו"ת יעב"ץ א, פא; אשל אברהם א, פירות גינוסר כב. ראו גם מורה הנבוכים לרמב"ם, חלק ב, פרק כט.

16. כאופן די אירוני, אלו המשתמשים באופן גורף בטענה שהטבע השתנה כדי לתרץ סתירות בין המדע לתלמוד, הם בדרך כלל אותם אנשים הרוחים את תאוריית האבולוציה בטענה שהיא בלתי־אפשרית מבחינה מדעית.

להבין כיצד הדברים ייתכנו. ההצדקה לגישה זו, לשיטתם, היא כי דברי חז"ל נאמרו ברוח הקודש, במסורת מסיני, או מתוך התבוננות בפנימיות התורה. דוגמה לגישה זו ניתן למצוא בדברי רבי חיים יוסף דוד אזולאי (החיד"א, 1724-1806):

היו מן הגדולים שעלה על דעתם לנטות קצת מדברי רבותינו ז"ל בצד מה, והיה זה שהם היו חכמים בלימודיות וטבעיות, ודעתם רחבה וסברו כי רבותינו ז"ל היו חכמים לבד. וזה טעם שאמרו הלא גם בנו חכמה ודעת עם שהם חכמים יותר. אבל היה להם לשום לבכם כי רבותינו ז"ל היה להם רוח הקודש, ואליהו זכור לטוב שכיח גביהו [=נמצא אצלם], ונשמתם ממקום עליון, והיא נקיה. ואין יחס ביניהם לבין רבותינו ז"ל. וצריכים אנו לכוף ראשנו לקבל האמת מבעלי האמת... ודוק כי קצרתי מאד. וזה הערה קטנה אבל היא פנת יקרת נגד החושבים לפקפק על דברי רבותינו ז"ל ודי בזה.¹⁷

המצדדים בגישה זו מטילים ספק בתוקפו של המדע המודרני. הם מציינים כי מדענים מסוגלים לטעות וכי המדע משתנה תדיר. מכיוון שכך, הם טוענים כי אין לדחות את דברי התלמוד על בסיס המדע המודרני.

דוגמה: ביצי עטלפים

התלמוד דן במגוון דרכי התרבות בממלכת החי. במסגרת דיון זה נכלל העטלף:

כל המוליד מניק, וכל המטיל ביצים מלקט, חוץ מעטלף, שאף על פי שמטיל ביצים, מניק. (בכורות ז ע"ב)

17. חיד"א, שם הגדולים, ספרים מערכת ה, אות פג.

בניגוד לדברי התלמוד, הזואולוגיה המודרנית קובעת כי אף אחד מ־950 מיני העטלף אינו מטיל ביצים.

בסתירה זו, אין זה אחראי לטעון כי מדובר בטעות בפרשנות. רש"י (רבי שלמה יצחקי, 1040-1105) מסביר שהעטלף הוא העטלף שלנו ושום פרשן אחר אינו חולק על כך. לא ייתכן כי מדובר בברווזן או בקיפודן (המטילים ביצים ומניקים את ילדיהם), מכיוון שהם אינם מעופפים והעטלף מוזכר בתורה כיצור מעופף. אפילו אם מישהו יטען כי מדובר בציפור, שאכן מטילה ביצים, עדיין תהיה בעיה בתיאור בתלמוד כי הוא מניק את ילדיו, דבר ששום ציפור אינה עושה.

באותה מידה, בלתי־סביר לטעון כי דברי התלמוד הם משל. אין מדובר באגדתא (סוגיה אגדית) אלא בדיון עובדתי על עולם הטבע. שום פרשן מעולם לא טען אחרת.

כמו כן, לא ניתן לתרץ סתירה זו בטענה שהטבע השתנה. המדע המודרני קובע כי לא רק כיום עטלפים אינם מטילים ביצים, אלא גם כי הם מעולם לא הטילו ביצים. היונקים היחידים המטילים ביצים, חיות יוצאות דופן מבחינה פיזיולוגית, הם הברווזן והקיפודן, הקיימים באוסטרליה בלבד. יצורים אלו הם חלק מענף רחוק במיוחד של עץ משפחת היונקים, הן מבחינה גאוגרפית הן מבחינה פיזיולוגית. קיומו של עטלף מטיל ביצים יעמוד בסתירה מוחלטת לסדר ההייררכי השורר בעץ המשפחה של ממלכת בעלי החיים.

נמצא כי לפנינו מקרה של סתירה בלתי־נמנעת בין התלמוד למדע. אלה המחזיקים בדעה כי חז"ל אינם מסוגלים לטעות יתעקשו כי לפחות בזמן התלמוד עטלפים הטילו ביצים, וכי הזואולוגיה המודרנית טועה כשהיא טוענת אחרת.

בעיות בגישה זו

לכאורה, גישה זו אמורה לחזק את האמונה ואת המחויבות אליה, אך המצב אינו תמיד כך. מי שמגלה עוד ועוד ראיות נגד התלמוד, עלול להתחיל לפקפק באמינותו. אם מלמדים כי אמינות האמירות המדעיות בתלמוד היא חלק אינטגרלי מהאמינות הכללית של התלמוד, האמון

בתורה כולה עלול לעמוד במבחן קשה. במקרים כאלה, המחנך טוען כי דחיית אמירה מדעית בתלמוד שקולה לדחיית התורה כולה. אך לעתים התלמיד אינו מסוגל להביא את עצמו להאמין לאמירה המדעית, וכך הוא מגיע למסקנה המיידית שאמונתו פגומה מיסודה. כפי שנראה להלן, אין שום צורך בגישה זו ואף ניתן להימנע ממנה.

6. קבלת המדע המודרני

גדולי תורה מוסמכים רבים נוקטים גישה הפוכה לגישה הקודמת, וסבורים כי לא מן הנמנע שהתלמוד מכיל טעויות מדעיות. לא כל דבר בתלמוד נאמר למשה מסיני. לחז"ל, בלי להמעיט מגדולתם בתורה ומקרבתם למעמד הר סיני, לא היה ידע יוצא דופן במדעי הטבע. בנושאים של מדעי הטבע, חז"ל סמכו על הידע של תקופתם, שהיה מוגבל ביותר. אלפיים שנה אחר כך, הידע שלנו על עולם הטבע נרחב הרבה יותר. אחת האמירות המפורשות ביותר ברוח גישה זו נכתבה על ידי הרמב"ם:

אל תדרוש ממני להתאים את כל ענייני האסטרונומיה שהם (חז"ל) ציינו אל המצב כפי שהוא, כי המתמטיקה היתה לקויה באותם זמנים. והם לא דנו בזאת מבחינת שהם מוסרים אמרות אלה מפי הנביאים, אלא מבחינת שהם היו חכמי אותן תקופות במקצועות אלה או שמעו אותן מפי חכמי אותן תקופות.¹⁸

ראוי לציין כי בימינו גישה זו מותקפת בחריפות בחוגים מסוימים של היהדות האורתודוקסית, ואפילו נחשבת בעיני חלקם לכפירה. ובכל זאת, זו הייתה גישה נפוצה בחוגי הראשונים (גדולי התורה של ימי הביניים), והיא המשיכה לעבור במסורת עד ימינו.

18. רמב"ם, מורה הנבוכים, חלק שלישי, פרק יד.

דוגמה: מסלול השמש בלילה

התלמוד מתייחס למחלוקת בנוגע לשאלה לאן השמש הולכת בלילות:

חכמי ישראל אומרים: ביום חמה מהלכת למטה מן הרקיע, ובלילה למעלה מן הרקיע; וחכמי אומות העולם אומרים: ביום חמה מהלכת למטה מן הרקיע, ובלילה למטה מן הקרקע. (פסחים צד ע"ב)

חכמי ישראל האמינו כי בלילה השמש עוברת מעל הגג המוצק של הרקיע, אזור נחבא מעינינו, עד שהיא מגיעה למקום זריחתה למחרת בבוקר. חכמי אומות העולם האמינו, כי בלילה השמש הולכת סביב החלק הרחוק של כדור הארץ. כיום אנו יודעים כי חכמי אומות העולם צדקו, אך חשוב לא פחות לציין, כי הצדקה לשיטת אומות העולם נמצאת בדברי רבי יהודה הנשיא (רבי), המופיעים כבר בתלמוד עצמו:

אמר רבי: ונראין דבריהן מדברינו שביום מעינות צוננין ובלילה רותחין (פירש רש"י: שהחמה מחממתן תחת הקרקע, תדע, שבעלות השחר אתה רואה עשן על הנהרות). (פסחים צד ע"ב)

רבי מתייחס לאדים שנראים יוצאים מגופי מים בשעות הבוקר המוקדמות. רש"י מסביר כי התופעה נובעת מכך שהשמש מחממת את המים כשהיא עוברת מתחת לאדמה בלילה. כיום אנו יודעים כי ההסבר אמנם שגוי, אך העובדה שהשמש עוברת בלילה בצד הרחוק של כדור הארץ נכונה, בדיוק כפי שטענו חכמי אומות העולם. אלה הטוענים כי חז"ל אינם מסוגלים לטעות, מפרשים את הקטע התלמודי הנזכר באופן שונה. רבנו תם קובע, כי אף שרבי הסכים שטענת חכמי אומות העולם משכנעת יותר, האמת עדיין נמצאת אצל חכמי ישראל.¹⁹ אך אף שבימינו אנשים מסוימים מצטטים גישה

19. רבנו תם, מובא בשיטה מקובצת, כתובות יג ע"ב.

זו בהתלהבות רבה, ניתן לומר בוודאות גמורה כי השמש אינה עוברת מעל הרקיע בלילה.

המהר"ל חידש כי חז"ל התכוונו למציאות רוחנית ולא למסלול הגשמי של השמש בלילה.²⁰ אולם במהלך הדורות, רוב מוחלט של חכמי התורה פירשו את הקטע באופן מילולי²¹ והסכימו כי מדובר בטעות מדעית של חז"ל.²² גישה זו מעולם לא נחשבה בעייתית מבחינה דתית בשום אופן.²³ יותר מכך, רבי משה (מהר"ם) שיק (1805-1879) פירש את הקטע כך שהוא מטיל ספק באמירות המדעיות של חז"ל, אפילו במקרים שבהם המדע אינו מסוגל להוכיח את צדקתו בוודאות מוחלטת:

20. באר הגולה ה. ראו גם פירוש הנצי"ב בהעמק דבר על דברים ה', יט.
21. רש"י, שצוטט לעיל, הוא הפרשן הבולט ביותר המפרש את הקטע באופן מילולי, ומורו שנוטים להתעלם מכך.
22. רבי אליעזר ממץ (1115-1198), **ספר יראים** נב; **תוספות** רי"ד (רבי ישעיה דייטראני, 1180-1250), שבת לד ע"ב, ד"ה איזהו; רבינו אברהם בן הרמב"ם (1186-1237), **מאמר על אגרות חז"ל**; ר"ש (רבינו אשר בן יחיאל, 1250-1328), פסחים ב, ל ושו"ת הרא"ש כלל יד, ב; ריטב"א (רבי יום טוב בן אברהם אלאשבילי, 1250-1330), פירוש על ההגדה, ד"ה מצה זו שאנו אוכלים; **ספר מצוות גדול** (רבי משה בן יעקב מקוצי, המאה השלוש עשרה), לא תעשה עט; רבנו ירוחם בן משולם (1280-1350), **תולדות אדם וחיה**, נתיב ה חלק ג; רבינו מנוח (המאות שלוש עשרה וארבע עשרה), פירוש **למשנה תורה** הלכות חמץ ומצה פ"ה הי"א, ד"ה אלא במים שלנו; רבי אליהו מזרחי (1450-1526), תשובה נו; רבי יצחק עראמה (1420-1494), **עקדת יצחק**, פרשת בא פרק לו; מהר"ם אלשקר (רבי משה בן יצחק אלשקר, 1456-1542), תשובה צו; רדב"ז (רבי דוד בן שלמה אבן זמרא, 1479-1573), שו"ת חלק ד תשובה רפב; רבי משה קורדובירו (1522-1570), **פרדס רימונים** ו, ג; **לחם משנה** (רבי אברהם בן משה דהיבוטון, 1545-1585), על **משנה תורה** הלכות שבת פ"ה ה"ד; מהרש"א (רבי שמואל אליעזר איירלס, 1555-1631) לבבא בתרא כה ע"ב; **מנחת כהן** (רבי אברהם הכהן פימנטל 1697-?) ; **ספר מבוא השמש** י; **חזון יאיר** (רבי יאיר חיים בכרך, 1638-1702), תשובה רי; מהר"ף (רבי יעקב פראגי מהמה, 1660-1730), תשובה מז; רבי יצחק למפרונטי (1679-1756), **פחד יצחק**, ערך צידה; רבי משה שיק (1805-1879), **שו"ת מהר"ם שיק**, תשובה ז; רבי שמשון רפאל הירש (1808-1888), מכתב לרבי פנחס ווכסלר, פורסם על ידי ד"ר מרדכי ברויאר **בהמעין** (1976); רבי ישועה שמעון חיים עובריה (1872-1952), **שו"ת ישמח לב**, אורח חיים י, יב.
23. ראו גם רבי חזקיה בן דוד דה-סיבלבה (1659-1698), **פרי חדש**, יורה דעה פ, ב, המציין כי רבי דוסא, שדעתו התקבלה להלכה בשולחן ערוך, טעה בנוגע לשאלה אם ייתכן שלחיה לא-יכשרה יהיו קרניים.

והנה לפי הנראה לי, דהדברים דלא קבלו חז"ל מהלכה למשה מסיני, אלא שאמרו כן לפי סברתן, ובדבר שאינו מקובל ואין לו שורש בתורתנו אלא על פי החקירה והנסיון, קשה להכריע... וכן הוא בהא דאמר רבי שנראין דברי חכמי אומות העולם אבל לא הכריע בהחלט כי בדבר כזה שמביאין רק ראיות אי אפשר להחליט לגמרי. ובאמת בהרמב"ם בספר המורה, הגירסא שחכמי ישראל חזרו מדבריהם, ועכ"פ לפי הגירסא שלנו לא אמר רבי אלא נראין.²⁴

חששות לגבי גישה זו

אם נסיק כי יצור מסוים המתואר על ידי חז"ל אינו קיים במציאות, מה יהיו ההשלכות לגבי אלו שהאמינו כי הוא אכן התקיים? יש החוששים כי המסקנה שחז"ל האמינו בקיום יצורים דמיוניים מציגה את חז"ל כתמימים, פתיים ואפילו טיפשים. אך האמונה של הדורות הקודמים בקיומם של יצורים שהיום ידועים כדמיוניים אינה אומרת שאבותינו היו פתיים או טיפשים. פתיות נמדדת ביחס לכמות הידע הקיימת. המבחן לפתיות אינו "מה הסבירות שיצור כזה קיים?" אלא "מה הסבירות כי משהו יאמין שיצור כזה קיים, על פי הידע המדעי של אותם ימים?" לדוגמה, נדמיין את תגובתם של אנשים שנספר להם אודות לטאה בעלת שלוש עיניים על ראשה או בעלת שלושה זנבות מגבה. ייתכן שהאדם הממוצע יהיה ספקן. אולם, זואולוג בעל ידע נרחב בממלכת החי יהיה הרבה פחות ספקן; אכן קיימות לטאות כאלו, הנקראות טואטרות, בעלות עין שלישית. כמו כן, כשזנב של לטאה נחתך בשני מקומות ייתכן כי יגדלו לה שני זנבות נוספים. לחלופין, אם נספר על לטאה בעלת שלוש אצבעות בכל רגל, לאדם הממוצע לא תהיה סיבה לפקפק בכך והוא אף לא ייחשב לפתי אם יקבל את הסיפור כאמת. לעומתו, הזואולוג יפקפק בסיפור שלנו מאחר שמאז ימי הדינוזאורים לא התקיימו זוחלים בעלי שלוש אצבעות רגליים.

24. שאלות ותשובות מהר"ם שיק, אבן העזר, תשובה ז.

נמצאנו למדים כי פתיות נמדדת ביחס להיקף הידע שישנה בידי האדם. מאחר שבזמן העתיק הידע על עולם הטבע היה מועט, לא היה זה מופרך להאמין בקיומם של יצורים מזוהים. מומחה ליצורים מיתולוגיים ניסח זאת כך:

...בהינתן עולם מלא במגוון כל כך רחב ושופע של יצורים חיים, איך ניתן לצפות כי יבחינו בין יצורים אמתיים למופלאים, בפרט כשמחברים מוסמכים השוו את חלקי גופם של היצורים המופלאים לאלו של בעלי חיים מוכרים.²⁵

נוסף על כך, יש לבחון עד כמה רמת הדיוק של המידע הייתה חשובה בהקשר המדובר. רבי משה חיים לוצאטו (רמח"ל, 1707-1746) כותב:

עוד צריך שתדע שדברים רבים מעיקרי הסודות ירמזום חז"ל בענינים מן הטבע או התכונות, וישתמשו מן הלימודים שהיו מלמדים בדורות ההם אנשי החכמה הטבעית והתכונה. ואמנם אין העיקר להם הענין ההוא הטבעי או התכוני, אלא הסוד שרצו לרמוז בוזה. ועל כן לא יוסיף ולא יגרע על אמתת הענין הנרמז היות הלבוש המשליי ההוא אשר הלבשוהו אמתי או לא, כי הכונה היתה להלביש הסוד ההוא במה שהיה מפורסם בדורות ההם בין החכמים.²⁶

אמת היא שרבי ישראל ליפשיץ נזף באותם הלועגים ליצורים המזוכרים במשנה,²⁷ אך ספקנות אינה זהה ללעג. בהחלט מתקבל על הדעת לקבוע

²⁵ Joseph Nigg, *The Book of Fabulous Beasts* (New York: Oxford University Press, 1999) p. 14.

²⁶ רמח"ל, מאמר על ההגדות. כפי שנראה בהמשך, בפרק על יצירה ספונטנית (טו), מה שעניין את חז"ל הוא הבהרת חוקי ההלכה, ולא היה חשוב להם לחקור אם יצור כלשהו היה קיים בפועל.

²⁷ רבי ישראל ליפשיץ, תפארת ישראל, פירוש על המשנה, חולין פ"ט מ"י. ראו להלן בפרק העוסק ביצירה ספונטנית.

כי חלק מהיצורים הם דמיוניים; בפרט לאור דעתם של רבים מחכמי התורה במשך הדורות, כי בנוגע לעולם הטבע, חכמי התלמוד אינם חפים מטעויות. לעג נובע ממקום אחר – הלועג מסיק כי מי שהאמין ביצור דמיוני הוא פתי וכי יש לבוז לו על כך. לעומתו, הספקן עדיין יכול לשמור על הכבוד שהוא רוחש לאבותיו.

לבסוף, חשוב מאוד לציין כי הטעויות המדעיות לא נבעו מרשלנות, משיפוט גרוע, מיכולת שכלית נמוכה או מחיסרון אחר כלשהו של חז"ל. פשוט המידע שסופק להם היה לקוי.

אמנם, חשוב להיות מודעים לכך כי לאנשים רבים חסר התחכום הנדרש לכצע אבחנות כאלה. לגבי אנשים כאלה, הידיעה כי חז"ל טעו בענייני מדע אכן תפגע באמונה ובמחויבות הדתית. בהנחה שהם לא ייחשפו לספרי מדע מודרני (או לאינטרנט או לאנשים) שיגלו להם את המידע הפוגע באמונתם, ייתכן שעדיף לאנשים כאלה להישאר בתמימותם.

גישת ספר זה

במקרים שבהם נדון בספר זה, נתאר כיצד הפרשנים השונים עשו שימוש במגוון הגישות שתוארו לעיל. לעתים קרובות נמצא כי הפרשנים חלוקים בגישותיהם אפילו לגבי מקרה אחד, והמחלוקת נמשכת עד ימינו. נוסף על כך, בכל מקרה נסיק מהי הגישה המתאימה לדעתנו. לעתים נגלה כי מפלצות לכאורה-בלתי-אפשריות, המתוארות בספרות היהודית, הן בעצם יצורים רגילים. במקרים רבים, נראה כי סיפורים על מפלצות כלל לא התכוונו להיות תיאורים מילוליים ליצורים קיימים, אלא משלים בעלי מוסר השכל. בחלק מן המקרים נגלה כי הוכח שאלו שפקקו בתיאור התלמודי טעו. במקרים אחרים, כשאין הסבר חלופי מספק, נצטט פרשנים שהסיקו כי חז"ל סמכו על האמונות המדעיות של תקופתם. בכל מקרה נשתדל לפרט את המהלך ההגיוני שהוביל למסקנות. בכואנו לברר אם קיומו של יצור כלשהו אפשרי, נשתמש בשיטת הניתוח המפורטת להלן.

א. עד כמה הראיות אמינות ואינן משתמעות לשתי פנים? האם ישנם אנשים שטענו למפגש פנים מול פנים עם היצור, או שמא מדובר באגדה בלבד? מה בריוק הדיווח כולל? עד כמה העדים מהימנים? האם ייתכן כי הם הלכו שולל אחרי מידע שגוי? אם מדובר בסיפור תלמודי – האם הכוונה ליצור אמתי או שמא למשל? האם יש ראיות פיזיות כלשהן והאם ניתן לפרשן בדרכים שונות?

ב. מהי הסבירות הביולוגית לקיום יצור כזה? זואולוגיה היא מדע מפותח ביותר ולמדענים בני זמננו ידע רב מאוד על עולם הטבע. מובן שיש תגליות חדשות ומופלאות מדי שבוע. ובכל זאת, בידינו מושג די טוב על הסבירות הביולוגית של יצורים, וניתן לחזות אילו יצורים עשויים להתגלות ואילו לא. לדוגמה, נוכל לצפות לגלות ראיות חדשות ומופלאות על אינטליגנציה בחרקים מסוימים. אך מסיבות שבהן נדון להלן, נוכל להיות בטוחים כי לא נגלה שום חרק באורך 20 מטר.

לעתים אנשים שוללים היתכנות ביולוגית של יצור מסוים על בסיס הפירוש המקובל לשמו של אותו יצור. אולם לפעמים, בשינוי קל בהגדרת היצור, ניתן להבין איך הוא ייתכן מבחינה ביולוגית. לדוגמה, בת ים – חצי אדם חצי דג, היא תופעה בלתי־אפשרית מבחינה ביולוגית. אך בהחלט אפשרי שקיים יצור ממשפחת התחשאים, בעל זרועות דמויות־אדם ותווי פנים.

יש המציינים כי אפילו אם קיומו של יצור סותר את חוקי הטבע הוא יכול להתקיים מכורח נס. אכן, יש אפשרות כזו. אולם במקורות מוסמכים נטען כי השימוש בהסבר נסי הוא מוצא אחרון בלבד וכי אין זו דרכו המועדפת של ה' לניהול העולם.²⁸ בהתאם לכך, בלתי־סביר בעליל לטעון כי יצורים מסוימים מתקיימים באורח נסי גלוי ומתמיד.

28. ראו רמב"ם, אגרת תחיית המתים; רלב"ג, פירוש על בראשית ו-ט, התועלת השביעי; רבינו בחיי, פירוש על שמות יז, יג; רבינו ירוחם לייבוזיץ, דעת חכמה ומוסר א, טו.

ג. אם אנו מסיקים כי היצור אינו קיים, האם אנו מסוגלים לתת הסבר מספק לראיות לקיומו?

לכאורה נראה, כי לספקן קל לדחות על הסף את דבר קיומו של יצור מופלא כלשהו. אולם בדרך כלל יש כמות נכבדת של עדויות ראייה וראיות אחרות בדבר קיומו של היצור, שדורשות הסבר. כאשר קיומו של יצור, בלתי־סביר ככל שיהיה, מגובה בכמות גדולה של עדויות ראייה מהימנות וראיות נוספות ממקורות מוסמכים, אנו מוכרחים – אם לא לקבל את דבר קיומו – לכל הפחות לספק הסבר לעדויות לכך.

ד. אם אנו מסיקים כי היצור קיים, האם אנו מסוגלים לתת הסבר מספק לחוסר הראיות לקיומו?

לחלופין, ההצעה כי יצור כלשהו קיים משאירה אותנו עם השאלה מדוע אין ראיות מוצקות לקיומו. רוב מוחלט של היצורים ידועים לנו לא ממספר קטן של תצפיות אלא מצפייה במאות ואלפי פרטים, מתים וחיים. ההעדר המוחלט של ראיות על יצור מופלא כלשהו מלמד הרבה.

הסקת מסקנות

לעתים אין בדינו תשובות לכל ארבע השאלות דלעיל, או שהן אינן ברורות, או שהן סותרות זו את זו. לדוגמה, יש עדויות ראייה מוצקות לקיומם של נחשי ים מפלצתיים. גם כשמביאים בחשבון את התרמיות הרבות, עדיין קשה לתרץ את כל הראיות, אם הם אינם קיימים באמת. בהתאם להגדרה, ייתכן שהם אפשריים במבחינה פיזיולוגית. אם הם אינם קיימים, לא נוכל לתת הסבר מספק לכל הראיות. אך אם הם קיימים, קצת מפתיע שאין לכך אף בדל ראיה פיזית. במקרים כאלה קשה להסיק מסקנות; ייתכן כי קיים יצור שאחראי לכל עדויות הראייה ואינו ידוע למדע המודרני.

במקרים אחרים, ארבע השאלות נותנות תשובות המכוונות למסקנה מסוימת. דוגמה טובה היא הגריפון – יצור בעל גוף של

אריה, וראש וכנפיים של נשר. הוא נודע מסיפורי אגדות ולא מעדויות ראייה, אין סבירות ביולוגית לקיומו, ואילו היה קיים, היה קשה להסביר את העדרן המוחלט של ראיות פיזיות לכך. לכן, המסקנה ההגיונית ביותר היא כי הוא אינו קיים.

יש המעירים כי חוסר ראיות לקיום דבר מה אינו זהה לראיות נגד קיומו. על פי גישה זו, לעולם לא נוכל להפריך קיום של יצור המוזכר במקורות. כל שנוכל לומר הוא שהזואולוגיה המודרנית עדיין לא גילתה אותו.

אך גישה זו בעייתית ביותר. אף שמבחינה טכנית, אמת היא כי לא נוכל להפריך קיום של שום דבר באופן מוחלט, בכל זאת, במקרים רבים נוכל לומר כי אנו בטוחים שדברים מסוימים אינם קיימים.

ניקה, לדוגמה, ערפדים – אנשים שהופכים לעטלפים. לא נוכל להוכיח באופן מוחלט כי הם אינם קיימים. אכן, במשך ההיסטוריה אנשים רבים האמינו בקיומם. ובכל זאת אנו בטוחים כי הם אינם קיימים. כשנפעיל את שיטת הניתוח המוצגת לעיל, נוכל לראות מדוע. ראשית, אין עדות ראייה משכנעת על קיום ערפדים. שנית, על פי כל שידוע לנו על עולם הטבע, בלתי־אפשרי שאדם יהפוך לעטלף. שלישית, בידינו יסוד סביר להניח כי אגדת הערפד מבוססת על גרעינים של אמת, כמו קיומם של עטלפים מוצצי דם ואנשים בעלי הרגלים מוזרים. רביעית, אילו ערפדים היו קיימים היינו מצפים למצוא ראיות לקיומם.

שילוב ארבע הסיבות יחד אומר לנו כי סביר הרבה יותר שאגדת הערפדים מבוססת על מידע שגוי מאשר על תופעה אמיתית. כך, אף שאיננו יכולים להוכיח שערפדים אינם קיימים, אנחנו עדיין לא מאמינים שהם קיימים. באופן דומה, נקבע בוודאות שפיות, לפריקונים ודרקונים יורקי אש אינם קיימים, אף שלא נוכל להוכיח זאת. הם בלתי־סבירים מבחינה ביולוגית; יש יסוד סביר לחשוב שעדויות עליהם מבוססות על טעויות או על אגדות; ולו היו קיימים, מדוע לא התגלתה אף ראייה לכך?

לכן, במקרים רבים, בלתי־סביר לפעול על פי העיקרון שחוסר ראיות אינו זהה לראיות נגדיות. אנו יכולים לקבוע די בוודאות כי יצורים מסוימים אינם קיימים.

פרק א

חדי-קרן במגוון צבעים

ציור של אריה וחד־קרן בתקרת בית כנסת בחודורוב, פולין, סביב המאה ה־16

חדי־קרן באגדות ובמקרא

אגדת החד־קרן ידועה כבר אלפי שנים. סיפורי החד־קרן הקדומים ביותר הידועים לנו הם מסין. הם מספרים על צ'י־לין, יצור צבעוני בעל גוף של צבי, פרסות סוס, זנב שועל וקרן באורך כ-61 ס"מ היוצאת ממצחו. אגדות מארצות ערב, הודו ופרס מספרות על חד־קרן ענק ואימתני בשם קרקדן, שהיה מסוגל להרים פיל על קרנו. באירופה החד־קרן הוצג בדרך כלל כיצור דמוי־עז או סוס. ישנם מספר חדי־קרן אפשריים – כלומר בעלי חיים עם קרן אחת – המוזכרים בספרות התורנית. עז זכר בעל קרן אחת מוזכר באחת מנבואות דניאל:

וְאֲנִי הָיִיתִי מִבֵּין, וְהִנֵּה צִפִּיר הָעֵזִים בָּא מִן הַמַּעַרְב עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ, וְאִין נֹגַע בְּאָרֶץ, וְהַצִּפִּיר קָרַן חֲזוֹת בֵּין עֵינָיו. (דניאל ח', ה)

ברור כי מדובר בתיאור סמלי, כפי שגבריאל מסביר בפירוש בהמשך:

וְהַצִּפִּיר הַשָּׁעִיר מִלֶּךְ יוֹן וְהַקָּרַן הַגְּדוֹלָה אֲשֶׁר בֵּין עֵינָיו הוּא הַמֶּלֶךְ הָרִאשׁוֹן. (דניאל ח', כא)

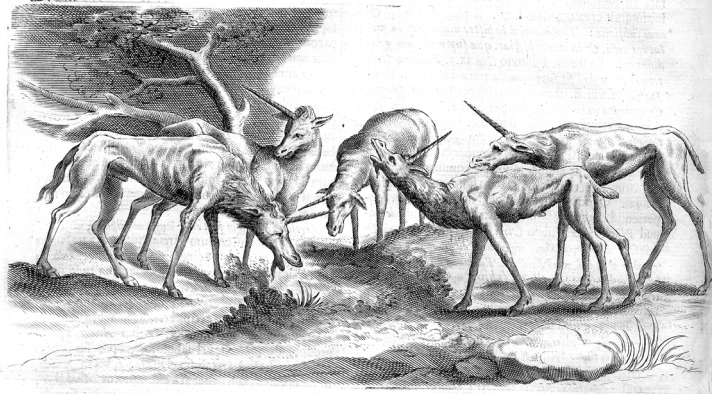
אולם חד־קרן אפשרי נוסף מתואר כיצור אמת. מדובר בבעל חיים הנקרא ראם:

אֵל מוֹצִיאֵם מִמִּצְרַיִם פְּתוּעַפַת רְאִים לוֹ... (במדבר כ"ג, כב)

הביטוי "כתועפות ראם לו" התפרש במספר אופנים כגון "כתוקף רום וגובה שלו"¹. אך רבים פירשו כי הראם בפסוק הוא בעל חיים.² הפירוש

1. רש"י, תרגום אונקלוס.

2. הרב סעדיה גאון, אבן עזרא, רבינו בחיי, דעת זקנים, ספורנו, אבן ג'נאה, הכתב והקבלה, העמק דבר.

עדר ראמים מקראיים, מתוך ספרו של שמואל בוכרט Hierozoicon

הנוגע לענייננו הוא של תרגום השבעים – תרגום התורה ליוונית על ידי שבעים חכמי תלמוד בהוראתו של תלמי השני (283–247 לפסה"נ) – אך חשוב לציין כי הגרסה שבידינו אינה בהכרח זהה לגרסה המקורית. השבעים מתרגם "תועפות ראם" כ"פאר מונוקרוס". ביוונית "קרוס" פירושו קרן ו"מונו" פירושו אחד, כלומר מונוקרוס הוא בעל חיים עם קרן אחת. לפיכך הביטוי "כתועפות ראם" מתפרש כפארו של החדר-קרן. פרשן התנ"ך הצרפתי רבי דוד קמחי³ (רד"ק, 1157–1236) ואחרים אימצו את הפרשנות של תרגום השבעים והסבירו את המילה "ראם" בתור בעל חיים עם קרן אחת.⁴ בעקבות השבעים, תרגום המלך ג'יימס ותרגומים דומים נוספים תרגמו את המילה "ראם" כחדר-קרן ככל תשע הפעמים שבהן היא מופיעה בתנ"ך,⁵ וכך היוו מקור מרכזי להפצת אגדת החדר-קרן. נראה כי גם תרגומו של רבי סעדיה גאון נוקט

3. רד"ק, ספר השורשים, ראם.

4. ראו לדוגמה רבי חזקיה בן דוד דה-הסילבה, פרי חדש, אורח חיים פ, א, ב.

5. במדבר כ"ג, כב; כ"ד, ג; דברים ל"ג, יז; איוב ל"ט, ט, כט; תהלים כ"ב, כא; כ"ט, ו;

צ"ב, יא; ישעיהו ל"ד, ז.

גישה זו. את המילה "ראם" בפסוק זה⁶ הוא מתרגם כקרקדן, השם של החד־קרן באגדה הערבית.⁷ על איזה בעל חיים מדובר כאן?

מונוקרוס

המקובל האיטלקי והפילוסוף, אברהם בן חנניה יגל (1553-1623), כתב חיבור על תולדות הטבע הכולל דיון ארוך על חדי־קרן.⁸ הוא תיאר "ראם" אחד שניתן למנאל מלך פורטוגל בידי אלפונסו דה־אלבוקרק, מושל הודו הפורטוגזית. היצור שעליו הוא מדבר הוא קרנף. זהו הקרנף הראשון שהובא לאירופה מאז התקופה הרומית, והוא יצר המולה רבה. לא רק אברהם יגל חשב שהראם הוא קרנף. אחרים כבר הציעו כי הקרנף הוא המונוקרוס שאותו זיהה תרגום השבעים עם הראם. בחלק מהמקומות זהו התרגום הניתן על ידי הוולגטה, תרגום לטיני של התנ"ך מתחילת המאה החמישית לספירה (סופרוניוס אאוזביוס הירונימוס, 340-420 לספירה בקירוב). אף שנוצרים רבים בזמנו טענו כי תרגום השבעים צריך להיות המקור לתרגום הלטיני של התנ"ך, הירונימוס חשב כי עליו לחזור לגרסה העברית, שפת המקור של התנ"ך. הוא התייעץ עם מספר מלומדים יהודים לגבי מילים עבריות שהתקשה בהן.⁹ סביר להניח כי מחברי תרגום השבעים הכירו את הקרנף; תלמי הביא קרנף לתצוגה באחת החגיגות שלו.¹⁰

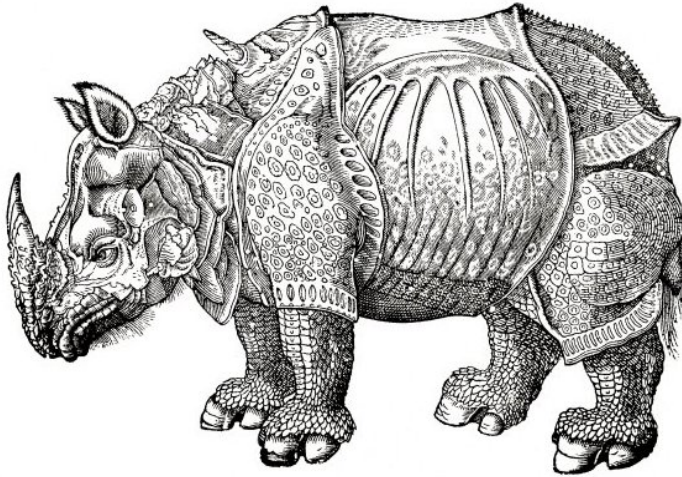
6. אך לא במקומות אחרים שבהם הוא מוזכר, כפי שנראה בהמשך.

7. פירוש רב סעדיה גאון לבמדבר כ"ג, כב.

8. אברהם יגל, בית יער הלבנון, ספר ד, פרקים 45-46, עמ' 106-112. ראו David B. Ruderman, "Unicorns, Great Beasts and the Marvelous Nature of Things in Nature in the Thought of Abraham B. Hananiah Yagel," in *Jewish Thought in the Seventeenth Century*, eds. Isadore Twersky and Bernard Septimus (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1987).

9. ראו הירונימוס בהקדמה לאיוב, שם יש דיון מפורט על יחסו ליהדות וליהודים. ראו הלל ניומן, הירונימוס והיהודים.

10. Allen H. Godbey, "The מצוטט על ידי *Kallixenus Historicus Athen* v. 201c Unicorn in the Old Testament," *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, vol. 56, no. 3. (July 1939), p. 264

בהדפס עץ המפורסם של אלברכט דירר משנת 1515 נראה הקרנף שהובא לפורטוגל על פי תיאורים שהובאו בפני האמן, בעל קרן נוספת דמוית חדר־קרן על הצוואר

מעניין להיווכח כי הקרנף הוא המקור לאגדת החדר־קרן האירופית. האגדה החלה כשבשנת 416 לפסה"נ, הרופא היווני קטסיאס חזר משירותו אצל דריווש השני מלך פרס, וכתב תיאור של הפלאות שבהן חזה במהלך מסעותיו:

קיים בהודו סוג של חמורי פרא גדולים כסוסים ואף יותר. גופיהם לבן, ראשיהם אדום כהה ועיניהם כחול כהה. יש להם קרן על מצחם באורך של כ־45 ס"מ. האבק המשויף מן הקרן ניתן כשיקוי המגן מפני סמים קטלניים.¹¹

"חמור הפרא" שקטסיאס מזכיר הוביל אנשים לדמיין את החדר־קרן כיצור דמוי־סוס. אריסטו, שכנראה הושפע מתיאור החיה כחמור, חשב שקטסיאס תיאר יצור בעל פרסות דמוי־סוס. פליניוס הזקן, קצין רומאי

11. קטסיאס, אינדיקה, פסקה 45 במובאה של פוטיוס.

פרק א - חדי־קרן במגוון צבעים

שספריו על תולדות הטבע הפכו לידע המוסכם על הנושא במשך מאות שנים, אימץ את תיאורו של קטסיאס:

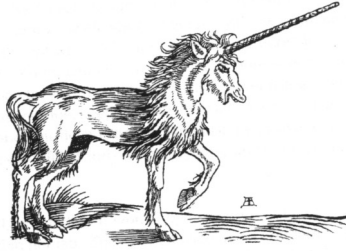
העז מכל בעלי החיים הוא החד־קרן (מונוקרורטן); יצור פראי ביותר בעל ראש צבי, רגלי פיל, זנב חזיר בר ושאר הגוף דמוי־סוס. הוא משמיע קול געייה עמוק וקרן שחורה יחידה באורך שתי אמות יוצאת מאמצע מצחו. מספרים כי לא ניתן לתפוס את היצור חי.¹²

פעמים רבות אנו נוטים לשכוח כי שמות בעלי חיים מוכרים משמשים לזיהוי יצורים אקזוטיים. ההיפופוטם מכונה גם "סוס יאור" ותחש הנהרות נקרא "פרת ים". בהודו, היכן שקטסיאס חזה ב"חמורי הפרא" שלו, לא קיימים מינים ממשפחת הסוסים. לכן, חייב להיות שמדובר בבעל חיים שיותר דומה לחמור. סביר להניח כי זהו הקרנף ההודי, שהנו דמוי־חמור בצבעו הבהיר, בפניו הארוכות ובאוזניו האופייניות.¹³ תיאורו של פליניוס כולל מאפיינים נוספים של הקרנף כגון רגלי פיל, זנב חזיר בר וקול געייה עמוק. למעשה, כשמגלה הארצות מרקו פולו ראה קרנף הוא תיאר אותו כחד־קרן:

בארץ זו פילי בר וחד־קרן רבים, רק מעט קטנים מפילים. עורם דמוי־בופאלו ורגליהם כשל פיל. במרכז מצחם יש להם קרן יחידה; אך הם אינם משתמשים בכלי נשק זה לפצוע את קרבנותיהם, אלא רק בלשונם, המצוידת בבליטות ארוכות וחדות, ובברכיהם ורגליהם; אופן התקיפה שלהם הוא לרמוס את האדם ואז לשסע אותו בעזרת לשונם. ראשם דומה לשל חזיר בר והם מחזיקים אותו נמוך קרוב לאדמה. הם אינם דומים לתיאור בעלי החיים

12. פליניוס, תולדות הטבע, ספר שמיני, פרק 31.

13. גורבי, "החד־קרן בברית הישנה", עמ' 269.

הדפס עץ של חר־קרן מתוך היסטוריה של חיות ההולכות
על ארבע מאת אדוארד טופסל (1697)

המוכנים להילקח על ידי עלמות חן, כפי שאנשינו חושבים, אלא
שונים מאוד מכפי שדמיינו אותם.¹⁴

האם ייתכן כי הקרנף הוא המונוקרוס של תרגום השבעים? אם בעלי
השבעים התכוונו לקרנף, הם התכוונו לו כנראה משום שהראם מתואר
כיצור בעל קרן וכוח אגדי. בתקופה שתרגום השבעים נכתב, תיאור
כזה נראה הכי מתאים לקרנף. ייתכן שזהו גם הקרקרן, שרב סעדיה
גאון מזכיר.

אולם, ההנחה כי הקרנף הוא הראם המקראי גוררת מספר קשיים
רציניים. הראם משמש פעמים רבות בפסוקים כמשל, לכן חייב להיות
שמדובר ביצור מוכר. אך הקרנף לא התקיים בשום חלק מארצות
המקרא. כמו כן, הקרנף אינו חיה כשרה; הוא אינו מפריס פרסה ואינו
מעלה גירה. הראם, לעומתו, מתואר בנבואה כעולה לקרבן, ולכן כנראה
מדובר בבעל חיים כשר:¹⁵

חֶרֶב לָהּ מְלֶאָה דָם הַדְּשָׁנָה מִחֶלֶב מַדָּם כְּרִים וְעֵתוּדִים מִחֶלֶב
כְּלִיֹּת אֵילִים, כִּי זָבַח לָהּ בְּבַצְרָה וְטָבַח גְּדוֹל בְּאַרְץ אֲדוּם. וַיִּרְדּוּ

14. מסעות מרקו פולו, ספר ג, פרק 9.
15. ראו תוספות על זבחים קיג ע"ב, ד"ה אורזילא דרימא. אמנם יש אומרים כי הראם
אינו חיה כשרה; ראו פרי חדש, אורח חיים פ, א, ב.

פרק א - חדי־קרן במגוון צבעים

רָאִים עֵמָם וּפְרִים עִם אֲבִירִים וְרוֹתָה אֲרָצָם מִדָּם וְעַפְרָם מִחֶלֶב
יִדְשָׁן. (ישעיה ל"ד, ו-ז)

יתר על כן, הסיבה שהקרנף הוצע מלכתחילה כזיהוי לראם היא קרנו היחידה, אך אחרים מציינים כי הראם כלל אינו חיה בעלת קרן אחת, כפי שנראה להלן.

הראם נחשף

אף על פי שתרגום השבעים מגדיר את הראם בתור חיה בעלת קרן אחת, מן המקרא עצמו נשמע כי יש לו יותר מקרן אחת:

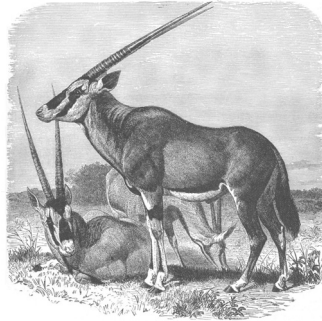
בְּכוֹר שׁוֹרוֹ, הָדָר לוֹ, וְקַרְנֵי רָאִם קַרְנָיו. בָּהֶם עֲמִים יִנְגַח, יַחְדָּו
אֶפְסֵי אֲרָץ, וְהֵם רִבְבוֹת אֶפְרַיִם, וְהֵם אֲלֵפֵי מְנַשֶּׁה. (דברים ל"ג, יז)

הפסוק מצייץ קרני ראם בצורת רבים; נוסף על כך הוא מקביל בין הקרניים לשני השבטים אפרים ומנשה.¹⁶ לפיכך על הראם להיות חיה בעלת זוג קרניים ולא חדי־קרן. רמז נוסף לזהות הראם ניתן למצוא במקומות אחרים שבהם הוא מוזכר במקרא:

וּתְרַם פְּרָאִים קַרְנֵי (באופן מילולי הכוונה לקרן של חיה, באופן
סמלי הכוונה ל"גאוותי") (תהלים צ"ב, יא)

מתיאור הגאווה המורמת כמו קרני ראם משמע כי קרני הראם לא היו רק נהדרות אלא גם פונות כלפי מעלה. על איזו חיה מדובר?

16. הרד"ק ככל זאת סבור כי לראם קרן אחת בלבד וטוען כי יש להבין פסוק זה כמתייחס ליותר מראם אחד. אולם זה אינו הפשט; רבי אליהו אשכנזי, בתגובה לרד"ק, מסיק מפסוק זה כי לראם אכן יש יותר מקרן אחת.

תחריט של אוריקס (ראם)

במספר מקומות רבי סעדיה גאון מתרגם את הראם למילה הערבית "רים" שהוא האוריקס בלטינית (Oryx).¹⁷ זיהוי זה מתאים גם לתיאור הראם במדרש כחיה שאינה חזקה כמו שור:

וקרני ראם קרניו. שור – כחו קשה, אבל אין קרניו נאות.
ראם – קרניו נאות, אבל אין כחו קשה. ניתן ליהושע כחו של
שור וקרנו של ראם. (ספרי וזאת הברכה, פיסקא יב)

לפיכך יש שזיהו את הראם עם האוריקס; גם בעברית מודרנית הראם מציין את האוריקס (נמשיך להשתמש בשם אוריקס כדי למנוע בלבול עם הראם המקראי). מעניין לציין כי האוריקס עצמו נחשב בעבר לחיה בעלת קרן אחת. אריסטו מונה את האוריקס יחד עם הקרנפים ברשימת החיות בעלות קרן אחת:

הרוב המוחלט של החיות בעלות הקרניים הן מפריסות פרסה, כמו השור, האייל, העז; וחיה בעלת פרסה שלמה עם זוג קרניים מעולם לא נמצאה. אך ידוע על מספר חיות בעלות קרן אחת

17. זיהוי זה נמצא גם אצל סמואל בוכארט בספרו *Hierozoïcon*. מעניין כי בדברים ל"ג, יז רס"ג מפרש כי הכוונה לקרקדן, כלומר חר-קרן או קרנף.